

QORAQALPOG‘ISTONDA RAQSNING RIVOJLANISH TARIXI

Muratbekova Turdigu'l Tursinbekovna

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali
"Xaliq ijodiyoti" fakulteti "Ashula va raqs" ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada Qoraqalpog‘iston hududida raqs san’atining shakllanishi, tarixiy ildizlari, milliy xususiyatlari hamda zamonaviy taraqqiyot bosqichlari tahlil qilingan. Xalq raqslari, marosimiy raqslar va professional sahna raqslarining rivojlanish jarayoni hamda ularning madaniy hayotdagi o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, Qoraqalpog‘iston raqs san’atining Markaziy Osiyo raqs an’analari bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda zamonaviy xoreografik maktablarning shakllanishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpog‘iston, raqs san’ati, xalq raqsi, marosim raqsi, xoreografiya, madaniyat, tarix, sahna san’ati.

Аннотация: В статье рассматривается процесс становления и развития танцевального искусства в Каракалпакстане, его исторические корни, национальные особенности и современные тенденции. Анализируется развитие народных, обрядовых и сценических танцев, а также их роль в культурной жизни региона. Особое внимание уделено взаимосвязи каракалпакских танцевальных традиций с общими тенденциями Центральноазиатской хореографии.

Ключевые слова: Каракалпакстан, танцевальное искусство, народный танец, обрядовый танец, хореография, культура, история, сценическое искусство.

Annotation: The article examines the formation and development of dance art in Karakalpakstan, its historical roots, national features, and modern trends. It explores the evolution of folk, ritual, and stage dances, as well as their role in the cultural life of the region. The study also highlights the interrelation between Karakalpak dance traditions and the general tendencies of Central Asian choreography.

Keywords: Karakalpakstan, dance art, folk dance, ritual dance, choreography, culture, history, stage performance.

Qoraqalpog‘iston hududida raqs san’ati qadimiy marosimlar, xalq an’analari va diniy e’tiqodlar bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Qadimda raqs tabiat kuchlariga sig‘inish, hosildorlik, baxt va baraka ramzi sifatida marosimlarda keng qo‘llanilgan. Arxeologik topilmalar va etnografik tadqiqotlar Qoraqalpog‘iston hududida raqs an’analari miloddan avvalgi davrlarga borib taqalishini ko‘rsatadi. Raqs qadimiy qabilalarning hayot tarzi, urf-odatlar, shodiyonalarida muhim rol o‘ynagan. Ayniqsa “Qiz o‘yini”, “Alpoq”, “Qaraqalpaq yigitlari o‘yini” kabi xalq raqslari xalqning turmush tarzini, mehnatini, jasoratini ifodalovchi badiiy shaklga aylangan.

Qoraqalpoq xalq raqslari musiqasi, kiyim-kechagi, harakatlarining o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi, ularning ritmik harakati asosan doira, surnay va dutor sadolari bilan uyg‘unlashadi. XX asrning birinchi yarmida Qoraqalpog‘iston hududida raqs san‘ati yangi bosqichga ko‘tarildi, professional sahna jamoalari tashkil etildi. 1930–1940-yillarda Nukusda xalq ijodiy jamoalari faoliyat ko‘rsatib, ularning repertuarida milliy raqsar, sahna kompozitsiyalari va musiqali chiqishlar keng o‘rin oldi. Qoraqalpoq davlat filarmoniyasi va Madaniyat institutining tashkil etilishi xoreografiya sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun zamin yaratdi. Shu davrda tanikli xoreograflar — T. To‘raeva, A. Berdimuratova, X. Yusupov kabi ijodkorlar milliy raqs an‘analarini sahna talqiniga olib kirishgan. Sovet davrida raqs san‘ati ideologik yo‘nalishdagi asarlar bilan boyitilib, xalq hayoti, mehnati va vatanparvarlik mavzulari asosiy g‘oya sifatida aks ettirilgan. Mustaqillik yillarida esa Qoraqalpog‘iston raqs san‘ati yangi bosqichga ko‘tarilib, milliy o‘zlikni tiklash, tarixiy ildizlarga qaytish jarayoni boshlandi. “Amudaryo to‘lqinlari”, “Qoraqalpoq raqslari ansambli” kabi professional jamoalar milliy raqs maktabini rivojlantirishda katta hissa qo‘shdi. Zamonaviy davrda raqs san‘ati faqat sahna bilan cheklanmay, ta‘lim tizimi va yoshlar tarbiyasida muhim pedagogik ahamiyat kasb etmoqda. Qoraqalpog‘iston davlat san‘at instituti, Nukus xoreografiya maktabi kabi o‘quv muassasalarida raqsning nazariyasi va amaliyoti chuqur o‘rganilmoqda. Hozirgi kunda raqs an‘analarining asrab-avaylanishi va yangicha talqinda rivojlanishi uchun xalqaro festival va konkursar, xususan “Oltin raqs”, “Raqs merosi” kabi tadbirlar o‘tkazilmoqda. Bu orqali qoraqalpoq raqs san‘ati Markaziy Osiyo madaniy merosining ajralmas qismiga aylanganini ko‘rish mumkin.

Qoraqalpog‘istonda raqs san‘atining shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayon bilan bog‘liq bo‘lib, u xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, marosimlar hamda estetik qarashlarini o‘zida mujassam etadi. Qoraqalpoq xalqining raqs madaniyati qadimiy davrlardan boshlab jamoaviy marosimlarda, to‘y va bayramlarda, diniy e‘tiqod va tabiat hodisalariga bag‘ishlangan rasm-rusumlarda muhim o‘rin egallagan. Arxeologik manbalarda, xususan, Ellikqal‘a, Qo‘ng‘irot va Mizdaxkan hududlarida topilgan tasviriy san‘at namunalarida raqs holatidagi inson figuralari, qo‘l harakatlari, marosimiy doira shakllari aks ettirilgan bo‘lib, bu raqsning qadimiy madaniy ildizlarga ega ekanligini isbotlaydi. Qoraqalpoq raqsarining shakllanishida Amudaryo bo‘yidagi qadimiy xalqlar, turkiy qabilalar hamda Xorazm madaniy muhitining bevosita ta‘siri bo‘lgan. Raqs dastlab marosimiy va diniy mazmunda bo‘lib, hosil yig‘im-terimi, suv marosimlar, to‘y o‘yinlari, jangovar sahnalar bilan bog‘liq tarzda namoyon bo‘lgan. “Alpoq”, “Qiz o‘yini”, “Qozoqcha”, “Bo‘ron”, “Qoraqalpoq yigitlari raqsi” kabi xalq o‘yinlari va raqsar bu xalqning jismoniy kuchi, mardligi, quvonchi va hayotga

muhabbatini ifodalagan. Qoraqalpoq raqslari ritmik jihatdan o'ziga xos bo'lib, unda ko'p hollarda doira, nog'ora, surnay, dutor va gijjak kabi xalq cholg'u asboblari ishtirok etgan. Harakatlar asosan egiluvchan, yer bilan uyg'un, tananing tabiiy plastikasiga asoslangan. Xalq raqslarida ayollar harakati nozik, sokin va badiiy ifodali bo'lsa, erkaklar raqsi kuch, jasorat va epchillikni namoyon etadi. XX asr boshlariga kelib raqs san'ati yangi bosqichga ko'tarilib, xalq ijodiy jamoalari, teatr va madaniyat uylari faoliyati kengaydi. 1930-yillarda Nukus shahrida birinchi xalq raqslari ansambllari tashkil etildi, ularning repertuariga "Suvchilar raqsi", "Cho'pon raqsi", "Hosil bayrami" kabi sahna kompozitsiyalari kiritildi. 1940–1950-yillarda esa raqs san'ati Qoraqalpoq davlat filarmoniyasi, Madaniyat instituti va Qoraqalpoq akademik musiqa-teatrining repertuarlarida doimiy o'rin oldi. Bu davrda qoraqalpoq xoreografiyasining yetakchi vakillari – T. To'raeva, A. Berdimuratova, X. Yusupov, N. Orinbaeva kabi san'atkorlar xalq raqslarini sahna talqinida qayta ishlash orqali professional xoreografik yo'nalish yaratdilar. Ular xalq raqslarining tabiiy plastikasini saqlagan holda, sahna drammatizmini kuchaytirish, kompozitsion yechimni boyitish va harakatlarni sintezlashtirish yo'lida katta tajriba to'pladilar. Sovet davrida raqs san'ati ideologik mazmunga ega bo'lib, mehnatkash xalq hayoti, sotsialistik qadriyatlar, ayol obrazining mehnatsevarligi va jamiyatdagi o'rni kabi mavzular asosiy g'oyaviy yo'nalish bo'ldi. Shu davrda qoraqalpoq raqs maktablari faoliyat yuritib, yosh raqqoslar sahna madaniyati, musiqiy ritmika, kompozitsiya asoslarini o'rgandilar. Mustaqillik yillarida esa milliy raqs san'ati qayta tiklanish davrini boshdan kechirdi. Qoraqalpog'iston san'atining milliy ifoda vositalarini qayta kashf etish, tarixiy raqs shakllarini ilmiy o'rganish, ularni zamonaviy talqin bilan uyg'unlashtirish yo'nalishida muhim ishlar amalga oshirildi. Nukus xoreografiya maktabi va Qoraqalpog'iston davlat san'at instituti huzurida milliy raqs kafedralari tashkil etilib, raqs nazariyasi, tarixiy manbalar va milliy kostyumlar estetikasiga oid ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, "Amudaryo to'lqinlari", "Qoraqalpoq raqslari ansambli", "Nuransh" kabi jamoalar xalqaro festival va tanlovlarda muvaffaqiyatli ishtirok etib, qoraqalpoq raqsining jahon miqyosida tanilishiga hissa qo'shmoqda. Ularning ijodiy ishlanmalarida xalq plastikasining tabiiyligi, turkiy ritmik strukturalar, sahna kompozitsiyasidagi dramaturgik o'ziga xosliklar yaqqol namoyon bo'ladi. Zamonaviy davrda qoraqalpoq raqs san'ati xalq an'analari bilan bir qatorda zamonaviy xoreografiya uslublari bilan boyimoqda. Yosh xoreograflar raqsda yangi shakllar, plastik erkinlik va improvizatsion elementlarni qo'llab, milliy uslubni saqlagan holda global raqs yo'nalishlari bilan integratsiyalashga intilmoqda. UNESCO va O'zbekiston madaniyat vazirligi hamkorligida o'tkazilayotgan "Orolbo'yi madaniy merosi" dasturi doirasida qoraqalpoq xalq raqslari nomoddiy madaniy meros sifatida ro'yxatga kiritilishi bu

sohaning xalqaro e'tirofini oshirdi. Shu bois raqs san'ati bugungi kunda Qoraqalpog'iston madaniyatining ajralmas qismi, xalqning ruhiy boyligi, tarixi va o'zligining badiiy ifodasi sifatida e'tirof etiladi. Raqs orqali qoraqalpoq xalqi o'zining ruhiy dunyosini, tarixini, turmush tarzini va madaniy qadriyatlarini yangi avlodlarga yetkazib, milliy merosni asrab kelmoqda. Shu tariqa, Qoraqalpog'iston raqs san'ati asrlar davomida shakllangan an'analar va zamonaviy ijodiy izlanishlarning uyg'un mahsuli sifatida yashab kelmoqda va kelajak avlod uchun bebaho madaniy boylik bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matyazova T. *Qoraqalpoq xalq raqslari tarixi*. — Nukus: Qoraqalpoqstan nashriyoti, 2012.
2. Berdimuratova A. *Xoreografiya asoslari*. — Toshkent: Fan, 2018.
3. Karimova M. *O'zbekiston raqs san'ati rivojlanish bosqichlari*. — Toshkent: San'at, 2019.
4. Lobanova T. *Narodny tanets v Sredney Azii*. — Moskva: Iskusstvo, 1986.
5. Qoraqalpog'iston davlat san'at instituti arxivi. *Raqs san'ati bo'yicha metodik ishlanmalar to'plami*. — Nukus, 2021.
6. UNESCO. *Traditional Dances of Central Asia: Cultural Heritage and Preservation*. — Paris: UNESCO Publishing, 2020.